

Міністерство освіти і науки України
Полтавський національний педагогічний університет
імені В. Г. Короленка

Кафедра хореографії

Жиров О. А., Кас'яненко М. В.

**Формування естетичної культури дітей шкільного віку
засобами хореографічного мистецтва**

Навчально-методичний посібник

Полтава – 2018

УДК 37.015.31:7-053.5:[793.3(072)

Рецензенти :

Магомедова Т. Ю. – заслужений працівник культури України директор Полтавської міської школи мистецтв “Мала академія мистецтв” імені Раїси Кириченко;

Дем’янюк Н. Ю. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри музики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

Кас’яненко М. В. Формування естетичної культури дітей шкільного віку засобами хореографічного мистецтва : навч.-метод. посіб. / М. В. Кас’яненко, О. А. Жиров. – Полтава, 2018. – 42 с.

У навчально-методичному посібнику з позицій цілісного підходу схарактеризовано понятійно-термінологічний апарат дослідження на основі вітчизняних і зарубіжних педагогічних досліджень з питань формування естетичної культури; здійснено аналіз проблеми становлення естетичної культури у розрізі сучасних наукових досліджень; визначено роль хореографічної діяльності в системі формування естетичної культури дітей шкільного віку; розкрито сучасний стан та особливості формування естетичної культури в шкільному віці у процесі хореографічної діяльності; обґрунтовано ефективність педагогічних умов формування естетичної культури у шкільному віці у процесі хореографічної діяльності.

УДК 37.015.31:7-053.5:[793.3(072)

© Жиров О. А., Кас’яненко М. В.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ДІТЕЙ ШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ХОРЕОГРАФІЧНОГО МИСТЕЦТВА	6
1.1. Загальна характеристика понятійно-термінологічного апарату дослідження.....	6
1.2. Становлення естетичної культури у розрізі сучасних наукових досліджень	12
1.3. Роль хореографічної діяльності в системі формування естетичної культури дітей шкільного віку	17
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНО-ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УЧНІВ ШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ХОРЕОГРАФІЧНОГО МИСТЕЦТВА	21
2.1. Сучасний стан та особливості формування естетичної культури в шкільному віці у процесі хореографічної діяльності	21
2.2. Аналіз змісту хореографічної діяльності у формуванні естетичної культури у дітей шкільного віку	26
2.3. Педагогічні умови успішної організації процесу формування естетичної культури дітей шкільного віку засобами хореографічного мистецтва	30
ВИСНОВКИ	36
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	39

ВСТУП

Сучасні освітні тенденції зорієнтовані на всебічному та гармонійному розвитку підростаючого покоління. У контексті вирішення цього завдання особлива роль відводиться необхідності залучення учнівської молоді до опанування естетичних ідеалів та постулатів, освоєння й використання естетичних цінностей, активної художньо-творчої діяльності. Саме тому процес формування естетичної культури дітей і молоді є головним шляхом розвитку творчих, самодостатніх та культурно освічених учнів шкільного віку.

Актуальність та доцільність здійснення означеної діяльності підтверджується низкою нормативно-правових документів (Закони України «Про освіту» та «Про позашкільну освіту», Державна комплексна програма естетичного виховання, Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті, Національна стратегія розвитку України, Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді та ін.). Наскрізною темою законодавчих документів є необхідність систематичного, цілеспрямованого та послідовного освітньо-естетичного впливу на вихованців, з метою формування у них здатності сприймати, розуміти та використовувати художньо-естетичні цінності в реальному житті та мистецтва. Відтак, головним завданням сучасної освіти є організація та реалізація процесу естетичного виховання дітей шкільного віку та створення особливого емоційного-комфортного освітнього середовища, спроможного підвищувати рівень естетичної освіченості школярів. Вирішення цих завдань можливе за умов залучення учнівської молоді до хореографічного мистецтва, у процесі якого відбувається емоційно-почуттєвий та культурно-творчий розвиток юної особистості.

Процес розвитку естетичної активності школярів шляхом залучення до мистецтва досліджували видатні педагоги минулого: А. Макаренко, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін. У наукових дослідженнях сучасних вчених можна побачити роботи В. Бутенка, О. Комаровської, Н. Миропольської, О. Олексюк, О. Сапожнік, Л. Сбітневої, Т. Турчин, Г. Шевченка.

Проблема формування творчої сфери дитини засобами хореографії та ритміки розглянута в наукових працях: Н. Георгян, О. Горшкової, Ю. Ушакової, Т. Чурпіти. Питання сучасної теорії хореографічного виховання висвітлені в роботах О. Мартиненко, Т. Морозовської, О. Таранцевої, В. Нілова та ін.

Естетичне виховання засобами ритміки та хореографії висвітлено у працях Є. Абдуліної, Б. Асаф'єва, А. Верещагіної, Д. Кабалевського, К. Тарасової, В. Шпак та інших.

В теорії та практики вивчення хореографічного мистецтва, з позиції естетичного виховання можна побачити в працях Н. Александрової, В.

Грінера, Е. Коновалової та інших. Величезний досвід, який показує безперервний взаємозв'язок уроків хореографії з естетичним вихованням є в працях педагогів та діячів мистецтв: С. Букатіної, А. Ваганової, Е. Васильєвої, Ю. Григоровича, І. Моїсеєва, М. Фокіна та інших.

Хореографічне мистецтво здатне задовольнити прагнення особистості до естетичного зростання, поєднати її внутрішній і зовнішній світ, активізувати творчу уяву та емоційні реакції дитини. Хореографія, що спирається на музично організовані, умовні, образно-виразні рухи людського тіла, сприяє формуванню емоційної сфери особистості, втіленню в танцювальних рухах особливостей її характеру, формуванню в неї духовних цінностей.

Аналіз змісту розвитку естетичної культури учнів на уроках хореографії засвідчує, що цей процес відбувається без належного програмно-цільового та методичного забезпечення, створення відповідних педагогічних умов. У зв'язку з цим виникає низка суперечностей, які потребують вирішення на науковому рівні. До них можна віднести суперечності між: розумінням необхідності естетичного виховання особистості кожної дитини в теорії педагогіки та відсутністю єдиного підходу до використання хореографічної діяльності для забезпечення означеного процесу; потенційними можливостями хореографічної діяльності в забезпеченні естетичної вихованості особистості дитини та відсутністю теоретично обґрунтованих педагогічних умов ефективно організації процесу естетичного виховання; використанням традиційних форм і методів хореографічної діяльності та потребою застосування ефективних методик, що забезпечують естетичний розвиток і емоційно-творче виявлення дитини.

Таким чином, актуальність проблематики та недостатній рівень її дослідженості зумовили написання навчально-методичного посібника «Формування естетичної культури дітей шкільного віку засобами хореографічного мистецтва».

Запропоновані матеріали посібника можуть бути використані в подальшому вивченні проблем в педагогічних дослідженнях, при розробці навчальних курсів з «Методики роботи з хореографічним колективом», «Методики викладання хореографії в ЗНЗ» і «Методики роботи з ДХК», для збагачення методичної складової виробничої педагогічної практики та художньо-естетичного виховання молоді з метою вдосконалення результативності професійної підготовки та підвищення кваліфікації вчителів мистецьких дисциплін, а також хореографічного навчання дітей в загальноосвітніх навчальних закладах та позашкільних установах; при написанні курсових і дипломних робіт.

РОЗДІЛ 1

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ДІТЕЙ ШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ХОРЕОГРАФІЧНОГО МИСТЕЦТВА

1.1. Загальна характеристика понятійно-термінологічного апарату дослідження.

Стратегія гуманізації загальної освіти зумовлює потребу в посиленні уваги до естетичних ідеалів та орієнтирів сучасної учнівської молоді, готової до реалізації культурно-гуманістичних функцій у шкільній практиці. Особливу нішу в структурі загальної культури вихованців займає естетична культура, яка є однією з важливих передумов його особистісного становлення, засобом стимулювання розвитку якостей, встановлення суб'єкт-суб'єктних відносин з учасниками педагогічного процесу, механізмом передачі культурних цінностей підрастаючому поколінню [44].

Естетична культура походить від грецького «aisteticos» (сприйнятий відчуттям) та на переконання Д. Дідро і Н. Чернишевського є наукою про прекрасне [42, с.8]. А. Кузьмінський та В. Омеляненко вбачають зміст естетики в наступному: наука про загальні закономірності художнього освоєння дійсності людиною, про сутність і форми відображення дійсності й перетворення життя за законами краси, про роль мистецтва в розвитку суспільства [25, с.389]. Так, проблема естетичної культури є предметом дослідження в теорії вітчизняної й зарубіжної філософії (Платон, А. Баумгартен, Г.-В.-Ф.Гегель, І. Кант, М. Каган, А. Шопенгауер), психології (Л. Виготський, В. Рибалка, Б. Теплов, Д. Ельконін). У сучасних педагогічних дослідженнях з проблеми естетичної культури відображені такі її аспекти: формування загальної культури учнів в єдності з розвитком різноманітних естетичних якостей (Л. Коваль, Л. Нечепоренко, Г. Падалка, О. Рудницька, Т. Скорик, Я. Мамонтов, Ю. Юцевич); питання розвитку естетичної культури дітей в контексті гуманізації і гуманітаризації навчання в загальноосвітніх навчальних закладах (Г. Балл, Є. Бондаревська, М. Євтух, І. Зязюн, С. Мельничук, В. Мовчан, Г. Молчанова, Т. Равчина, Є. Шиянов); формування естетичної культури за кордоном через призму естетичного виховання (Ю. Алієва, М. Лещенко, В. Новосельська та ін.).

Я. Мамонтов один із перших розробив зміст і структуру естетичної культури особистості. Під поняттям «естетична культура» вчений розумів складну якість цілісної особистості, спрямовану на гармонізацію всіх сторін життєдіяльності людини та її взаємовідносин з навколишнім середовищем [27].

В. Сухомлинський стверджував, що духовно-естетична культура є необхідною умовою життєдіяльності особистості. Важливими духовними якостями дитини видатний педагог вважав естетичне сприйняття як чуттєве

розуміння оточуючого світу, здатність пізнавати його розумом і серцем, естетичну оцінку різноманітних явищ і процесів порівняно з естетичним ідеалом, естетичні почуття, уявлення і судження як результат такої оцінки, що і складають серцевину естетичної культури вихованців.

Відтак, розглянувши лише деякі з тлумачень естетичної культури, вважаємо за необхідне виділити основні положення, що характеризують його сутність. *По-перше*, це процес цілеспрямованої дії. *По-друге*, це формування здатності сприймати і бачити красу в мистецтві і житті, оцінювати її. *По-третє*, завдання естетичного виховання формування естетичних смаків і ідеалів особи. І, нарешті, *по-четверте*, – розвиток здібності до самостійної творчості і створення прекрасного [15, с. 12].

Таким чином, *естетична культура* є важливою складовою його загальної педагогічної культури. Остання, за визначенням А. Барабанщикова, є «синтезом психолого-педагогічних переконань, загального розвитку та особистісних якостей, етики та системи багатогранних відносин, стилю діяльності та поведінки» [6, с. 72].

Значна когорта науковців відмічають, що термін «естетична культура» тісно пов'язані з поняттям «*естетичне виховання*». Так, Л. Артемова та О. Чинаєва зазначають, що естетичне виховання – це:

- а) вплив на розвиток особистості всієї навколишньої дійсності, її естетичної значущості для людини;
- б) залучення людини до художньої культури;
- в) спеціальна система заходів у структурі художнього життя суспільства, спрямованих на поширення знань про мистецтво, на розвиток художньої самодіяльності тощо [3, с. 64].

Досить повне є визначення естетичного виховання А. Молодід, який вважає, що естетичне виховання – це: *по-перше*, цілеспрямований процес, мета, завдання, зміст, засоби і методи якого визначаються, плануються та творчо реалізуються спеціально підготовленими педагогами для здійснення навчально-виховної діяльності, відповідно до завдань суспільства щодо формування підрастаючого покоління; *по-друге*, процес формування естетичних якостей особистостей, а саме: здібностей сприймати, оцінювати та створювати прекрасне, умінь та навичок естетичної діяльності, художнього смаку та ін.; *по-третє*, естетичне виховання необхідно розглядати, з одного боку, як головну складову процесу естетичного розвитку, а з іншого – як складову процесу загального розвитку особистості; *по-четверте*, у процесі естетичного виховання поряд з формуванням таких соціальних якостей особистості, як естетичні здібності, смак, уміння, відбувається удосконалення зору, слуху, рухів людини. Водночас із формуванням естетичних здібностей здійснюється розвиток сутнісних якостей особистості, які впливають на її становлення [33, с.38].

Естетична культура особистості, на думку Л. Дементьєвої, є інтегруючою за своєю сутністю, оскільки включає поняття «естетично

вихований учень», «естетично освічений вихованець», «естетично розвинений» тощо. Її основними характеристиками є *естетична освіченість* (естетичні знання), *вихованість* (у сфері емоційно-чуттєвої структури особистості, її стереотипів поведінки, спілкування, зовнішнього вигляду, мови), *розвиненість* (рівень розвитку естетичних потреб, почуттів, смаків, ідеалів), *підготовленість* (вміння та навички) [19]. Аналізуючи ознаки естетичної культури вчителя, Л. Дементьєва поділяє їх на чотири групи.

До першої вчена відносить ті, що характеризуються особистісно-мотивованою спрямованістю до навчальної діяльності, інтересом до естетичних проблем оточуючих, прагненням до здійснення естетичного впливу на оточуючих, поєднуючи її з основною навчальною діяльністю, бажанням удосконалюватися у сфері естетичного освіти. До другої групи ознак – знання в галузі естетики, естетичного виховання, теорії та історії мистецтва, що відповідають індивідуально-віковим особливостям вікової категорії учнів. Третя група включає певний ступінь розвитку естетичних потреб та естетичних смаків, естетичного ідеалу, розвинену емоційну сприйнятливість, багатоаспектність естетичних почуттів. Четверту групу становить ряд практичних проявів естетичного в діяльності вчителя у сфері естетичного виховання, в культурі мовлення, естетиці поведінки, в зовнішньому вигляді [19].

Відповідно до зазначеного вище, основними особистісними якостями вихованця є мотиваційно-емоційна спрямованість, естетична освіченість, естетична свідомість та естетична діяльність. Аналізуючи естетичну культуру особистості, А. Балян та О. Кременцова виокремлюють особистісні якості учня, а саме:

- естетику поведінки;
- культуру мовлення, його емоційність, точність, образність, виразність;
- розвинений художній і естетичний смак;
- єдність естетичних знань, переконань і поведінки;
- високорозвинений естетичний ідеал;
- потреба в естетичному та художньому вихованні, самовихованні та самоосвіті;
- потреба в розвитку власних творчих здібностей і обдарувань [5; 23].

Наявність усіх цих особистісних якостей, ступінь їх вираження у діяльності і поведінці характеризують рівень естетичної культури учнів.

Г. Петрова виділяє такі основні *ознаки естетичної культури особистості*:

- 1) потреба в систематичній естетичній та художній самоосвіті;
- 2) сформований естетичний і художній світогляд, тобто певний фонд теоретичних і конкретних знань, уявлень про прекрасне в житті і в мистецтві, накопичений в результаті емоційно-естетичного досвіду;

- 3) високорозвинений естетичний ідеал, смак, вміння сприймати, освоювати й аналізувати естетичний об'єкт;
- 4) сформованість культури мовлення та спілкування;
- 5) естетично зорієнтована поведінка;
- 6) достатній рівень розвитку художньо-творчих здібностей, які виявляються у всіх сферах життєдіяльності вихованця;
- 7) знання психолого-педагогічних основ естетичного світогляду;
- 8) розвиненість уміння створювати та підтримувати емоційно-естетичну атмосферу в шкільному колективі [36].

Г. Сотська пропонує дещо іншу інтерпретацію *провідних ознак естетичної культури*: естетичний світогляд; високорозвинений естетичний ідеал, смак; естетичне та художнє сприйняття мистецтва та дійсності; розвиненість умінь та навичок для здійснення естетично спрямованої діяльності; потреба в естетичній самоосвіті і саморозвитку [44].

Відомо три *ступені формування естетичної культури особистості*: нижчий, середній та вищий. *Нижчий* визначається спрямованістю розвитку особистості лише на окрему галузь виховання й навчання: соціальну, фізичну, естетичну. Типовими для нього є неузгодженість, незбалансованість загального розвитку особистості. *Середній* характеризувався рівномірним розвитком особистості в усіх галузях. *Вищий* ступінь свідчив про сформованість цілісної особистості, здатної виявити себе в ролі активного перетворювача навколишньої дійсності за законами добра, краси, гуманізму.

Естетична культура впливає на індивідуальну, соціальну, моральну та релігійну сфери діяльності особистості. В *індивідуальному аспекті* вона сприяє розвитку почуттів вихованців, збагачує їх життя, навчає вносити естетичне в діяльність, оточуючий світ. У *моральному аспекті* естетична культура впливає на пом'якшення в учня природного егоїзму, на розвиток моральних почуттів. *Релігійний розвиток* учнів складає високе духовне переживання, що відриває школярів від злободенних дрібниць і сповнює життя високим сенсом та красою [27].

Подібної думки дотримується Н. Чернікова, зазначаючи, що естетична культура вихованців виявляється у сформованості естетичного ставлення до навколишньої дійсності і створює можливості для творчої самореалізації в різноманітних видах навчальної та позанавчальної діяльності [50]. При цьому вчена наголошує, що естетична культура виконує ряд *функцій*: *пізнавальну* (пізнання світу прекрасного), *трансляційну* (збереження і передача культури), *нормативну* (оволодіння нормами естетичної поведінки), *аксіологічну* (сприйняття культури як цінності), *семіотичну* (оволодіння специфічною мовою культури), *гедоністичну* (потреба в насолоді) [50].

У підручнику Н. Вігковської знаходимо, що у процесі естетичного виховання формується естетична свідомість і поведінка школяра, які є складовими їх естетичної культури. *Естетична свідомість* – форма суспільної свідомості, що являє собою художньо-емоційне освоєння дійсності через

естетичні почуття, переживання, оцінки, смаки, ідеали тощо і концентровано виражається в мистецькій творчості й естетичних поглядах [12].

Естетичні почуття – особливі почуття насолоди, які відчуває людина, сприймаючи прекрасне в дійсності й у творах мистецтва.

Естетичний смак – здатність людини правильно оцінювати прекрасне, відокремлювати справді прекрасне від потворного.

Естетичний ідеал – уявлення людини про прекрасне, до чого вона прагне, на що рівняється.

Естетична поведінка – риси прекрасного у вчинках і діях людини, у ставленні до праці й до суспільства, в манерах і зовнішньому вигляді, у формах спілкування з людьми [14, с. 566-567].

Яскравим показником естетичної культури учнів є їх *естетичні цінності*, що відображають один із найсуттєвіших моментів їх практичної взаємодії з навколишнім середовищем та іншими людьми. Естетичні цінності залежать від інтересів, природних бажань і потреб учня. Але, попри це, вони є активним чинником, оскільки формують естетичні інтереси, поглиблюють, диференціюють бажання особистості. Якісні й кількісні характеристики естетичних цінностей перебувають у залежності від внутрішніх властивостей їх носія та від потреб і прагнень суспільної людини, яка сама є ціннісним суб'єктом [15, с. 16].

Сприятливим полем для формування та розвитку естетичної культури учнів є *хореографічне мистецтво*, що на переконання І. Пак, виховує у школярів дисциплінованість, працьовитість, терпіння, почуття відповідальності, акуратність та ін. Вчений надавав особливу роль мистецтва у формуванні естетичної культури та розглянув його *головні ознаки*:

- 1) відображає реальну дійсність художніми образами, які через психофізіологічний механізм діють на чуттєву й емоційну сфери особистості;
- 2) «має мету в самому собі», розвиває вміння сприймати світ як об'єкт естетичного споглядання та емоційного ставлення;
- 3) емоційне перенесення особистістю суб'єктивних переживань на художній твір тощо.

У науковій літературі розробка проблем хореографічного мистецтва здійснюється в історико-аналітичному, проблемно-теоретичному, фольклорно-етнографічному й освітньо-методичному напрямках. Історико-аналітичний напрям репрезентований дослідженнями А. Гуменюка, К. Гойзеловського, К. Василенка, М. Максимова, С. Безклубенка, Г. Боримської, М. Загайкевич, Ю. Станішевського, В. Шкоріненка, в яких хореографічне мистецтво розглядається як творення художнього образу на основі ритмічної зміни систематизованих виразних положень людського тіла, і за таких умов актуалізується розвиток виконавської творчості та рівень сприйняття новацій. Дослідження теорії хореографічної культури репрезентовані працями Ю. Станішевського, Т. Чурпіти, А. Кривохижі, О. Колоска, Л. Цветкової, в яких аналізуються становлення і розвиток

української сценічної хореографії з огляду синтезу класичного та народного танцю. У роботах М. Загайкевич та В. Пасютинської розкриваються фольклорно-етнографічні джерела українського балету. Процес сценізації українського народного танцю проаналізовано у працях В. Верховинця, А. Гуменюка, К. Василенка та ін.

До проблеми естетичного розвитку учнів засобами хореографічного мистецтва зверталися також сучасні науковці – Б. Мануйлів, О. Мартиненко, А. Шевчук та інші. У наукових роботах учених розкривається значення мистецтва танцю у вихованні естетичного смаку та формуванні навичок культури в життєдіяльності дитини. На їхню думку, у процесі хореографії в дітей формується здатність сприймати, відчувати, розуміти прекрасне в житті та мистецтві, виховується прагнення брати активну участь у створенні мистецьких творів [30].

Як і будь-який науково-теоретичний об'єкт, окреслена проблема потребує вивчення певного комплексу категорій і понять, серед яких ключовою є категорія «хореографія». Визначимо основні змістові характеристики зазначеного поняття.

Нині термін «хореографія» є досить популярним, хоча й вживається не у первинному значенні. Термін «хореографія» походить від грецьких слів *χορεία* – танець, хоровод; *γραφία* – писати. Застосований уперше французьким балетмейстером Р. Фейє у 1700 р. в його буквальному значенні – нотації або стенографічного запису танцювальних па [46, с. 170]. Згодом зміст терміну змінився: він застосовується для постановки танців, свого роду програми балету, і навіть ширше – до танцювального мистецтва в цілому [53].

Термін «хореографія» у значенні «мистецтво створення танців і балетів» почали використовувати з середини XIX ст. Тому автора балетів – балетмейстера називали хореографом [10, с. 370]. У розумінні мистецтва танцю у цілому термін «хореографія» стали використовувати в російській мистецтвознавчій літературі в кінці XIX – на початку XX ст. [34, с. 57].

Ключовим поняттям хореографічного мистецтва є танець. Танець – одна з найважливіших форм вираження людських почуттів. З глибокої давнини, поряд з іншими видами мистецтва він займає значне місце у культурі й житті кожного народу [13, с. 3]. Танець виступає засобом духовного освоєння дійсності, пізнання прекрасного, прилучення підрастаючого покоління до скарбниці народної творчості. Знайомство з хореографічною творчістю не тільки збагачує знання дітей, але й виховує повагу і любов до культури інших народів.

Осмилення історії розвитку хореографії як засобу виховання, аналіз змісту, форм і методів хореографічної роботи з дітьми дозволили сформулювати поняття «хореографічна діяльність в системі формування естетичної культури учнів».

Хореографічна діяльність в системі формування естетичної культури учнів шкільного віку – це процес, в основі якого знаходиться активність

дитини, спрямована на інтерпретацію і створення танцювальних рухів, комбінацій, етюдів, композицій, через які виявляється і розвивається емоційно-чуттєва, психофізична, когнітивна та креативна сфери дитини [24].

Сутністю хореографічної діяльності в системі естетичного виховання школярів є *танцювально-рухова активність*. У процесі такої діяльності дітьми опановуються, відтворюються, інтерпретуються та створюються різноманітні за видами й жанрами танцювальні твори, формується система знань, розвиваються емоції, почуття, творче мислення, накопичуються вміння й навички, удосконалюється фізична краса дитини тощо [24].

Відтак, аналіз вище зазначеного та осмислення наукових поглядів щодо сутності естетичної культури дозволяє стверджувати, що вона є важливою складовою успішного розвитку особистості учня, здатного до повноцінного сприйняття і розуміння прекрасного в мистецтві й дійсності, який виступає носієм, транслятором і творцем цієї культури та спроможний до творчого самовираження та самореалізації у навчальній діяльності.

Відповідно, сучасна система освіти має орієнтуватися на формування основних якостей естетично-розвиненої особистості учня, який вміє використовувати власний естетичний потенціал, цінності, ідеали у всіх сферах життєдіяльності, що прагне постійно збагачувати власну емоційно-почуттєву сферу, проявляє інтерес до прекрасного у навколишньому житті і мистецтві, володіє здатністю до емоційно-почуттєвого сприйняття дійсності, естетичним досвідом.

1.2. Становлення естетичної культури у розрізі сучасних наукових досліджень

На сучасному етапі розбудови національної школи, в умовах зміцнення та вдосконалення української державності особливого значення набуває проблема формування естетичної культури підростаючого покоління. Такий підхід зумовлений необхідністю задовольнити естетично-культурні, інтелектуальні та художньо-творчі інтереси дітей. Вирішення цих питань можливе за умов ґрунтовного аналізу низки науково-практичних досліджень, що вивчають різноманітні шляхи формування естетичної культури дитини, розвиток її емоційно-почуттєвої сфери, психофізичної свободи та творчої активності.

Естетична культура особистості, на думку О. Государевої, характеризується екзистенційною потенцією індивіда як прагнення до розуміння естетичних смаків іншого «Я» і взаєморозуміння, здатність до співпереживання творчості як особливого духовного стану у єдності його інтелектуальних, етичних і естетичних аспектів, бажання отримати безкорисну насолоду результатами діяльності, що дозволяє людині виходити за межі вже створеного, відомого і створювати нове. Тільки естетично підготовлена особистість орієнтується не на установку естетизму, де ціннісні

оцінки і уподобання, безумовно, домінують в її внутрішньому світі, а на екзистенційне джерело духовного, яке не розкривається до кінця, а освоюється вічно [18]. При цьому естетична культура особистості виступає естетичним виявом особистісної свободи і пристосування до довкілля.

Розглядаючи естетичну культуру особистості як розвинену людську чуттєвість, здатну фіксувати не тільки життєво важливі для людини властивості предметів, але й якості їх форми, ступінь її організованості і впорядкованості, безвідносно до найближчих практичних завдань людини, М. Каган зазначає, що вона «є достатньо складною системою, що включає в себе чуттєвість та інтелектуальні, пізнавальні здібності людини, його родові та групові уявлення про прекрасне, реальні предмети і форми поведінки, що створені людиною не тільки за законами природної необхідності, але й за законами краси» [55, с. 10].

Отже, естетична культура особистості з позиції філософських теорій визначається як здатність й уміння відчувати своє єднання зі світом, змістовно пережити, тобто «по-людськи ціннісно виразити повноту, глибину та розмаїття цих взаємин», або як формування внутрішнього світу в його цілісності з огляду на цілісність зовнішнього світу. Крім того, естетична культура особистості, на переконання М. Киященка, є показником інтеграції в єдине ціле всіх людських якостей і здібностей, що утворює базисну структуру характеру, сукупність ціннісних векторів особистості в її взаєминах зі світом, орієнтирів, які спрямовують змістові та практичні аспекти людської діяльності. Це також уміння розшифрувати й організувати естетичний досвід, передбачити перспективу особистісного розвитку у світі, визначити особливості взаємодії з ним [54].

На основі концептуальної ідеї Л. Виготського щодо закономірності зміни одного домінуючого виду діяльності іншим на кожному етапі людського життя, А. Пірадов виокремлює поетапність формування і розвитку індивідуальної естетичної культури відповідно до характеру її активності на різних вікових етапах її життя [39].

Перший етап вчений визначає як передестетичний (від народження до 3-х років) у процесі якого формуються основні психологічні механізми естетичного сприйняття дійсності та закладаються першоелементи естетичної спрямованості дитини, виникають першоелементи естетичної спрямованості дитини, перші естетичні потреби, установки, інтереси, навіть елементарні ідеали [39].

Другий етап – власне естетичний (період від 3 до 7 років) – характеризується домінуючою художньо-ігровою діяльністю як підґрунтям естетичного виховання дітей цього віку. Саме на цьому етапі, – підкреслює А. Пірадов, – остаточно закладаються глибинні елементи індивідуальної естетичної культури. Згодом вони лише змінюються, розвиваються у цілісній формі, яку називають естетичним смаком. У дошкільнят на цьому етапі поступово посилюється роль словесного підкріплення (пояснення)

безпосередніх суджень смаку, що спонукає дитину до своєрідного оформлення естетичних емоцій у словесній формі, що слугує основою формування в них не тільки стійких інтересів та навичок, але й естетичних понять і поглядів [39].

Третій етап охоплює розвиток естетичної культури молодшого шкільного віку, де переважає пізнавальна (логічно-понятійна) діяльність. У дітей цього віку часто згасає «живе» естетичне становлення до явищ життя та мистецтва внаслідок неминучого нівелювання колишнього синкретизму з його художньо-ігровою домінантною, але посилюється об'єктивно-пізнавальна активність [39].

Четвертим етапом розвитку естетичної культури є підлітковий вік, у якому на перше місце виходить ціннісно-орієнтаційна діяльність свідомості, пошук смислу життя, самостійне визначення політичних, моральних, естетичних ідеалів. Для етапу юнацтва, – вважає А. Пірадов, – характерним є формування естетичної свідомості і самосвідомості молодої людини, естетичної сфери її світогляду [39].

Період пізнього юнацтва є *п'ятим етапом* розвитку естетичної культури особистості, має особливе значення як період переходу до практично-перетворюючої діяльності, яка включає усі форми трудової і соціально-організаційної активності. При сприятливих суспільних умовах та природних задатках індивідуума, на переконання А. Пірадова, формується естетично розвинена особистість, яка характеризується цілісністю та динамізмом усіх елементів естетичної культури та здатна проявити себе не тільки як активний творець естетичних цінностей, але й активний поширювач естетичної культури, естетично зорієнтований вихователь, нових поколінь. Саме на цьому етапі, – переконує вчений, – формується естетична індивідуальність, що виявляється у естетичному стилі поведінки і діяльності у сферах культурного і самосвідомого буття. До цієї вікової категорії належать і студенти вищих педагогічних закладів освіти.

Естетична культура особистості, на переконання А. Азархіна, К. Акоюна, В. Горського, В. Мазепи, А. Радугіна, В. Чижова та ін., є органічною єдністю естетичної свідомості людини і її здібності до творчості у різних видах естетичної життєдіяльності. Розвинена естетична свідомість особистості включає естетичну чуттєвість (естетичне сприйняття, емоції, переживання, почуття і чуттєву частину естетичного смаку) і естетично розвинений розум або інтелект (раціональна частина естетичного смаку, естетичний ідеал, естетичні потреби, погляди, переконання). Це виявляється у здатності особистості розпізнавати й переживати прекрасне й потворне, піднесене й низьке, трагічне й комічне в мистецтві й навколишній дійсності, керуватися виробленими культурою естетичними цінностями у власній практичній діяльності, створювати красу навколо себе й долати недосконалість світу [43].

Отже, естетична культура особистості, наголошують учені, є культурою світу її почуттів, сформованою суспільством здібністю цінувати й примножувати у своїй практичній діяльності красу навколишньої дійсності. Саме в естетичній культурі, акумулюється гармонійність думок і почуттів, переконань і вчинків, вона виступає суттєвим джерелом оптимістичного світовідчуття особистості, стимулом творчого ставлення до своєї справи. На переконання В. Мазепи, духовне збагачення особистості може відбуватися лише при опорі на естетичну культуру – культуру почуттів, культуру особистісного, емоційного і осмисленого буття [26, с. 70].

З метою осмислення проблеми естетичної культури особистості в педагогічній науці актуальними є науково-педагогічні погляди видатного українського педагога Я. Мамонтова, який один із перших визначив естетичну культуру особистості як складну якість цілісної особистості, спрямовану на гармонізацію всіх сторін життєдіяльності людини та її взаємовідносин з навколишнім середовищем [27]. Виняткову роль у формуванні естетичної культури особистості Я. Мамонтов відводив мистецтву, оскільки кожна людина певною мірою є митцем. Тому мистецтво, на думку вченого, «завжди нам повідомляє про найдорожче і найбільш зрозуміле: про людину і про все людське. Через пізнання прекрасного в мистецтві і в житті – до прекрасного життя – мистецтва», – відзначив дослідник послідовність розвитку через мистецтво, адже формування естетичної культури особистості полягає не тільки в естетичному сприйнятті особистістю навколишньої дійсності, але й розвитку її активної естетичної життєвої позиції, спрямованої на творче привнесення гармонійного, прекрасного, естетичного в життя і власну практичну діяльність з естетичного удосконалення світу [27].

Естетична культура особистості, на переконання Л. Михайлової, – це сформована на основі власного життєвого досвіду та шляхом естетичного виховання здатність людини розпізнавати й переживати прекрасне й потворне, піднесене й низьке, трагічне й комічне у мистецтві й навколишній дійсності, керуватися виробленими культурою естетичними цінностями у власній практичній діяльності, створювати красу навколо себе й долати недосконалість світу. Показником естетичної культури особистості є розвиненість її інтелектуальної та емоційно-чуттєвої сфер, що досягається засвоєнням естетичного досвіду людства та його подальшим розвитком як засобу власного самовизначення [32].

Характеризуючи естетичну культуру особистості, Н. Крилова та Л. Печко дійшли висновку, що вона є проявом естетичної культурності, що пов'язана з розвитком естетичної свідомості, потребою і діяльністю, з освоєнням та розумінням сутності естетичної своєрідності, виразності навколишнього світу. Естетична культура особистості, на переконання Л. Печко, характеризується:

- розвиненістю основних форм естетичної свідомості, яка виявляється у процесі сприйняття (своєрідність у кожному естетичному об'єкті (почуття, смак, судження, оцінки, потреби, ідеали) відносно краси і виразності предметів;
- загальна освіченість відносно культурної сфери (визначення нормативності і унікальності об'єктів і явищ культури);
- розвиненість обґрунтованих особистісно-сміслових якостей естетичної культури а також особистісної культурно-естетичної картини світу як показників становлення естетичної свідомості;
- ступінь засвоєння адекватних естетичних дій щодо предметів і явищ сфери культури, творчий, діалогічний характер (сприйняття, оцінювання, порівняння, аналіз об'єктів з урахуванням позицій, еталонної норми, виразної характеристики своєрідності об'єкту, його особистісно-сміслової оцінки [37].

Внутрішнім механізмом естетичної культури особистості є функціонування естетичної свідомості, діалектика зв'язку потреби і здібностей. Зовнішні межі визначаються специфікою соціальної діяльності особистості, її життєдіяльністю, творчим саморозкриттям, естетичним спілкуванням у сфері мистецтва, реалізацією ціннісних орієнтацій [43].

Отже, естетична культура особистості передбачає залученням до естетичних і художніх цінностей, що реалізується у вибіркових уподобаннях, глибині естетичної потреби спілкування з ними. Естетична культура зумовлена естетичними судженнями і оцінками, а також готовність творчо виражати за законами краси накопичені естетичні враження, естетичний досвід, образні структури у власну діяльність, у взаємовідношенні з оточенням, у світовідчутті, світосприйманні і творчому захопленні [43].

У ході осмислення процесу естетичного виховання провідні вчені вітчизняної педагогічної науки (В. Бутенко, Д. Джола, Г. Шевченко та ін.) основним фактором естетичного розвитку особистості визначають формування естетичного ставлення до дійсності та мистецтва, яке здійснюється через: пізнання в ході естетичного сприйняття естетичної цінності предмета, явища; оцінювання в процесі естетичного судження предмета, або явища; розвиток естетичних смаків та ідеалів; виявлення в ході практично-творчої діяльності емоційно-почуттєвої реакції щодо цінності предмета, явища та естетичних потреб. Екстраполюючи вказані положення в площину хореографії, зазначаємо, що формування естетичного ставлення дітей до мистецтва танцю пов'язане з розвитком в учнів аксіологічної, емоційно-почуттєвої, когнітивної та креативної сфер особистості [12].

Узагальнення результатів філософських, культурологічних, психологічних та педагогічних досліджень з проблеми естетичної культури особистості дозволяє стверджувати, що естетична культура особистості є інтегративною якістю особистості, здатної естетично сприймати дійсність і мистецтво, давати їм естетичну оцінку, брати активну участь у перетворенні

навколишнього світу за законами краси, а розвинена естетична культура забезпечує особистості свободу прояву всіх задатків і розвинених на їх основі естетичні здібностей і талантів у діяльності.

Відповідно сучасними освітніми орієнтирами мають бути такі якості естетично розвиненої особистості, що дозволяють учневі сприймати загальнокультурні та національні цінності суспільства, розвивати особистісні здібності, природні задатки, реалізовувати власний духовний потенціал.

1.3. Роль хореографічної діяльності в системі формування естетичної культури дітей шкільного віку

Концептуальні засади естетичного виховання детермінуються положеннями державних документів – Законом України «Про загальну середню освіту», Державною національною програмою «Освіта. Україна XXI століття», у яких визначено основну мету та завдання естетичного виховання в сучасній учнівській молоді, що спрямовані на розвиток духовної, емоційно-почуттєвої сфери особистості дитини, стимулювання її творчої активності, прищеплення художнього смаку, формування системи знань, художньої компетентності, здатності сприймати та інтерпретувати художні твори, розширення естетичного досвіду тощо.

Особливо значущими для розвитку сучасної педагогічної науки в галузі естетичного виховання є концепції та програми формування естетичної культури особистості, що розкриває функції та принципи естетичного виховання у закладах освіти на сучасному етапі розвитку українського суспільства [7].

М. Опанащук у «Концепції єдиної системи естетичного виховання у загальноосвітніх школах України» [35] розкриває провідні завдання естетичного виховання, спрямовані на створення в учнів нового естетичного ставлення до дійсності шляхом формування художньої культури, що розглядається автором як основа духовного становлення особистості дитини. Автор висвітлює чинники формування художньої культури учнів, підґрунтям яких є загальнолюдські цінності, культурні й національні традиції та гуманістична спрямованість навчально-виховного процесу. Базою єдиної системи естетичного виховання М. Опанащук визначає мистецькі предмети, які виступають носіями «обов'язкового мінімуму знань», фактором розвитку духовної культури, образного мислення, естетичної свідомості тощо.

У «Концепції художньо-естетичного виховання учнів та комплексній програмі художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах» (Л. Масол) підкреслюється особливе значення мистецтва в естетичному вихованні, наголошується на особливостях естетико-виховного впливу предметів мистецького циклу, які є універсальним засобом особистісного розвитку школярів [22, с. 28].

Означені державні документи висвітлюють концептуальні основи формування естетичної культури як актуального питання сучасної освіти.

Особлива роль у вирішенні означеної проблеми належить мистецтву. Одним із видів мистецтва, що активно взаємодіє з вищими емоціями і почуттями людини, значно впливає на розвиток естетичної сфери дитини є хореографія.

На естетичний розвиток дітей молодшого шкільного віку засобами хореографії акцентовано увагу в методичних працях Т. Барішнікової, Л. Бондаренко, Г. Березової та інших. У них розкривається естетико-виховне значення мистецтва танцю, яке полягає у розвитку художнього смаку, емоційності, творчості під час втілення хореографічних образів [7].

Сьогодні хореографічне мистецтво об'єднує різні види та жанри танцю: класичний, народний, бальний, історико-побутовий, естрадний та сучасний, засобами яких передається зміст хореографічних композицій. Особливість хореографічного мистецтва полягає в тому, що танцювальний образ виявляється і розкривається через музично-організовані рухи особистості дитини, які підбираються і використовуються відповідно до музичного характеру та змістовного наповнення хореографічного твору. Тож виконання танцювальних композицій потребує від дитини сформованих знань, вмінь, навичок, розвинених емоцій та почуттів, активного творчого мислення тощо.

В контексті нашої роботи хореографічне мистецтво розглядається як середовище в якому відбувається цілісне естетичне виховання дітей шкільного віку. Тобто в ході хореографічних занять, через цікаві, посильні дії, відбувається розвиток когнітивної, емоційно-почуттєвої, психофізичної, творчої сфери особистості дитини.

Хореографічна діяльність в системі естетичного виховання дітей шкільного віку – це процес, в основі якого знаходиться активність особистості, спрямована на інтерпретацію та створення танцювальних творів, через які виявляється і розвивається емоційно-почуттєва, психофізична, когнітивна та креативна сфера дитини. Тож мета хореографічної діяльності в системі формування естетичної культури полягає у формуванні багатства внутрішнього світу особистості дитини та розкритті його через різні підготовчі вправи класичної, народної, бальної, сучасної хореографії.

Формування естетичної культури дітей в процесі хореографічної діяльності здійснюється в закладах позашкільної та шкільної освіти. У позашкільних навчальних закладах, зорієнтованих суто на культурологічне, естетичне навчання і виховання, організація естетичного виховання вихованців засобами танцювального мистецтва чітко сформована і систематизована. Заняття хореографією в них здійснюються за провідними методиками вітчизняних і зарубіжних учених (Т. Барішнікової, А. Ваганової, К. Василенка, А. Гуменюка та ін.), розрахованими на дітей, які мають спеціальні хореографічні та художні здібності. Достатньо розроблені й

питання методики хореографічної роботи як засобу естетичного виховання дітей у позашкільних освітніх закладах (Г. Березова, Л. Бондаренко, А. Тараканова та ін.).

Поряд з цим у сучасній національній освітній системі спостерігається стійка тенденція впровадження в навчально-виховний процес загальноосвітніх закладів (загальноосвітні школи, ліцеї, колеґіуми, гімназії, навчально-виховні комплекси) уроків хореографії. Хореографія не входить до складу обов'язкових навчальних предметів загальноосвітніх закладів, проте в практиці сучасної школи набуває широкого розповсюдження й викладається як додатковий предмет, завдання якого спрямовані на духовний та фізичний розвиток особистості кожної дитини [50].

Так, сутність формування естетичної культури дітей шкільного віку засобами хореографії полягає у танцювально-руховій активності вихованця, в ході якої набуваються і вдосконалюються не лише спеціальні хореографічні здібності (еластичність м'язів і суглобів, пластичність та краса рухів, виворітність ніг, легкість стрибків тощо), а й формуються вміння відтворювати, інтерпретувати, створювати різноманітні за видами та жанрами танцювальні твори. В процесі їх виконання в учнів виховуються естетичні смаки, художнє мислення, естетичне ставлення до мистецтва, формується естетичне сприйняття світу, накопичуються художньо-естетичні знання, розвиваються естетичні почуття, судження, уміння та виражаються внутрішні переживання особистості дитини, тобто розкривається її індивідуальність.

Вважаємо за необхідне підкреслити, що естетично-культурний, емоційно-почуттєвий, активно-творчий розвиток дітей лише тоді буде ефективним, коли в них з'явиться бажання навчатися танцювальному мистецтву. Тому важливим компонентом формування естетичної культури у дітей виступає їх *мотивація до хореографічної діяльності*.

Впровадження в навчально-виховний процес з хореографії сучасних танцювальних стилів потребує коригування їх змістового наповнення. Тобто необхідно вилучити з танцювальної мови сучасних видів хореографії вправи, що можуть негативно вплинути на естетично-емоційний розвиток учнів: брутальні, відверто агресивні жести і пози (імітування стрільби, бійки тощо) та елементи рухів, які виражають вітальні потреби людини. Для виховання естетичних смаків, потреб, цінностей слід ретельно відбирати та застосовувати естетично-забарвлені, емоційно-сміслові, лексично-різноманітні рухи. Систематизація сучасних елементів за стильовими напрямками з подальшою розробкою методики навчання сприятиме формуванню в учнів оціночних здібностей та художньо-естетичних інтересів, духовно-емоційного, цілісного ставлення до танцювального мистецтва.

Використання на уроках з хореографії сучасних видів танців під змістовний, багатообразний музичний матеріал надасть можливість виховувати в учнів емоційне, цілісне ставлення до танцювального мистецтва.

Впровадження в навчально-виховний процес з хореографічної діяльності означених стилів надасть можливість розвивати в дітей естетично-ціннісне ставлення до хореографічного мистецтва, а також реалізувати їх психофізичні прояви, тобто сприятиме вираженню внутрішніх емоцій та почуттів учнів в естетично забарвлених рухах.

Формування в дітей естетичного ставлення до хореографії, оціночних суджень, смаків, накопичення естетичних образів дітей залежить від використання на уроках хореографії технічних засобів навчання, які можна поділити на традиційні та аудіовізуальні. До традиційних відносимо аудіомагнітофони та музичні центри. Використання оригінальної якісної музичної фонограми підвищує інтерес та творчу активність школярів у танцювальному мистецтві.

Ще одним аспектом входження дитини до світу прекрасного й засобом художньо-естетичного розвитку дітей є використання неакадемічних форм спілкування: бесіди, відвідування концертів, вистав тощо. Яскраві враження, отримані від естетично-забарвленого, артистичного, професійного виконання танцювальних композицій, формуватимуть в учнів естетичні цінності, розвиватимуть художні смаки, виховуватимуть у них здатність сприймати й оцінювати мистецькі твори.

Ознайомлюючи дітей шкільного віку з естетичним світом хореографічного мистецтва, педагог розв'язує наступні завдання:

- виховання гуманістичних якостей, естетичних поглядів та смаків, любові до танцю і усього прекрасного, вироблення умінь примножувати культурно-мистецьке надбання суспільства;
- утвердження здорового способу життя, повноцінного фізичного розвитку особистості, гармонії тіла і духа;
- формування гармонійно розвиненої, духовно збагаченої особистості;
- розширення загального кругозору дитини;
- формування інтересів до хореографічного мистецтва, виявлення і розвиток творчих здібностей та нахилів;
- виховання любові до праці та самовдосконалення [50].

Відтак, концептуальними засадами формування естетичної культури дітей шкільного віку засобами хореографічного мистецтва є низка нормативних державних документів, у яких визначено основну мету та завдання естетичного виховання учнівської молоді. Організація хореографічної діяльності школярів з метою формування естетичної культури буде успішною, якщо ґрунтуватиметься на таких умовах: формування мотиваційної сфери дітей, розвиток усвідомленого ставлення до мети діяльності та створення сприятливої атмосфери оволодіння різноманітними руховими діями як складовими елементами змісту танцю.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИЧНО-ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УЧНІВ ШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ХОРЕОГРАФІЧНОГО МИСТЕЦТВА

2.1. Сучасний стан та особливості формування естетичної культури в шкільному віці у процесі хореографічної діяльності

На сучасному етапі розвитку освіти постає проблема якості освітнього процесу. Успішний результат розвитку естетичної культури вихованців забезпечується за рахунок правильного підбору методики проведення хореографічних занять. При правильно обраній та наково обгрунтованій методиці, що будується з урахуванням єдності форми та змісту, природні задатки особистості виявляються, розвиваються та формуються різносторонньо. Для того щоб виявити особливості формування естетичної культури у засобами танцю варто проаналізувати існуючі навчальні програми та навчально-методичні матеріали, що використовуються у процесі навчання вихованців хореографічного мистецтва.

Так, кінець ХХ – початок ХХІ ст. вважається періодом позитивних змін і якісних новоутворень у галузі хореографічної освіти, пов'язаний з появою нових програм з хореографічного навчання. Вивчення предметів хореографічного спрямування в навчальних закладах різних рівнів забезпечується програмами, які є нормативним документом, що визначає мету, має конкретний зміст, завдання, установлює та визначає обсяг, порядок та способи навчально-виховної діяльності.

1993 р. Міністерством освіти і науки України було затверджено та рекомендовано до друку «Програму з хореографічного навчання дітей у підготовчих групах загальноосвітніх шкіл, шкіл мистецтв і позашкільних закладів України» [74], укладачем якої стала методист сектору національного відродження та художньої освіти А. Тараканова. Програма розрахована на викладачів хореографії загальноосвітніх шкіл і шкіл мистецтв, керівників гуртків позашкільних закладів. Розрахована на два роки навчання програма ставила за мету оволодіння вміннями й навичками, необхідними для розвитку хореографічних здібностей учнів [41].

Відповідно до типового навчального плану, затвердженого Міністерством культури і мистецтв України, 2002 р. підготовлено та впроваджено в навчально-виховний процес програму з дисципліни «Класичний танець», укладачем якої стала Л. Цветкова.

Обсяг програми для кожної групи залежить від фізичних можливостей учнів, наявності природних здібностей, кількості годин, відведених для занять.

На особливу увагу заслуговує укладена В. Камінім програма курсу «Народний танець» [21]. Затверджена та рекомендована 2002 р. Міністерством культури і мистецтв України до впровадження в практику

роботи освітньо-виховних і культурно-освітніх закладів, це була перша програма, побудована на засадах українського танцювального фольклору й розрахована на 7 – 8 років навчання. «Народний танець є одним із дійових засобів естетичного виховання дітей, залучення підростаючого покоління до багатств загальнолюдських цінностей», – наголошував вчений [40, с. 75].

У зв'язку зі створенням Міжнародної асоціації спортивного танцю України та проведенням хореографічних конкурсів і турнірів за спортивною тематикою В. Белей та Л. Куценко було створено програму гуртка спортивного танцю. В основі цієї програми покладено бальний танець (європейська та латиноамериканська групи). Програма розрахована на 8 років навчання.

Модернізація хореографічної освіти, нагромадження методичного матеріалу та апробація інновацій уможливили систематизувати й узагальнити досвід щодо розробки нових програм. Так, 2005 р. науково-методичним центром Міністерства освіти і науки було рекомендовано «Програми для творчих об'єднань позашкільних і загальноосвітніх навчальних закладів» [40]. Аналізуючи запропоновані навчальні програми, слушно зазначити, що укладачами запропоновано диференційований підхід до їхнього структурування. А організація навчання на засадах всебічного врахування індивідуальних потреб (особистісно орієнтованого підходу) і можливостей учасників хореографічних колективів сприяє суб'єкт-суб'єктивному співробітництву всіх учасників навчально-виховного процесу.

На особливу увагу заслуговує «Програма хореографічного гуртка», укладачем якої стала А. Тараканова [45]. Метою хореографічної підготовки учнів за цією програмою вважається надання початкових умінь і навичок з хореографії, розвиток музичності, почуття ритму та надання можливості дитині самостійно впевнитись у продовженні занять цим видом мистецтва. Доречно наголосити на тому, що ця програма відрізняється від попередньої тим, що в групах навчаються діти різного віку.

Розширену програму з поступовим ускладненням матеріалу та збільшенням фізичного навантаження учнів укладено Н. Масляк. Це «Програма ансамблю танцю» [31]. Оволодіння цією програмою розраховане на 8 років. Перші два роки навчання укладач визначає як початковий рівень, а наступні 6 – як основний. Працюючи за цією програмою, викладачі мають можливість залежно від рівня можливостей та конкретних умов даного колективу адаптувати та змінити навчальний матеріал.

Швидкоплинна зміна та різноманітність напрямів і стилів хореографії зумовило розробку нових програм. Так, А. Божко розробила програму «Гуртка сучасного танцю», де наголошується, що «розмаїття хореографічного мистецтва сприяло організації курсу вивчення сучасної хореографії».

Послугуючись новітніми технологіями, керівники хореографічних колективів продовжують удосконалювати, розробляти та оновлювати робочі програми. Так, до вищезазначеного збірника увійшла програма «Школи

хореографічної майстерності ансамблю «Час Пік», укладачем якої є І. Мурована. Програма розрахована на 10 років навчання та складається з трьох рівнів: початковий, основний, вищий.

Так, аналіз навчальних програм та навчально-методичних матеріалів з хореографічних дисциплін для загальноосвітніх та позашкільних закладів дав змогу зробити висновок, що на межі двох тисячоліть з'явилася низка державних та авторських програм, розрахованих на різні типи дитячих хореографічних колективів, котрі містять комплекс дисциплін, з-поміж яких: класичний, народний, спортивний, сучасний, бальний танці, джаз-модерн та джазові танці.

Реалізація будь-якої навчальної програми з хореографічного мистецтва передбачає дотримання системи принципів, втілення яких здійснюється за допомогою певних форм, методичних прийомів в засобів.

Принцип пізнавальної активності – один з важливіших принципів хореографічного мистецтва. Досягнути його можливо емоційністю. Завдяки емоційному викладанню педагог підтримує увагу дітей. Орієнтувальна підтримка виступає як метод протягом заняття. І в цьому аспекті емоційні впливи підтримують активність дітей на основі введення орієнтувальних підкріплень різної модальності (зіркових, слухових стимулів) [56].

Принцип поетапності. Система будується на основі переходу від легкого до складного таким чином, що кожний етап є базовим для переходу на наступний. Він дозволяє відтворити цей зв'язок практично: заняття має складатися з кількох пов'язаних частин, розрахованих на поступове освоєння смислового змісту танцю. Зміна частин заняття обґрунтована поступовістю освоєння, відпрацювання розуміння та якогось навички [52].

Багатократне повторення будь-якої частини заняття забезпечується *принципом циклічності*, тобто поетапністю вивчення і необхідністю прокручування (многократним повторенням, тобто циклом) будь-якої частини заняття в залежності від необхідності. Ця необхідність іноді пов'язана не тільки зі складністю освоєння деяких елементів танцю, але і з специфікою емоційного реагування підлітків [48].

Принцип інтеграції дозволяє поєднати емоційно-чуттєві та фізіологічні ресурси учнів.

Принцип художнього виконання, дотриманий у методиці, дозволяє педагогу створити в учнів цілісне сприйняття того, що вони виконують. А також розкрити у дітей здатність художньо відкритися. Художнє виконання виховує естетично гарне виконання [45].

Для формування емоційно-осмисленого ставлення до хореографічної культури пропонуємо використовувати наступні *методичні прийоми і засоби*:

- історичний екскурс в період становлення та розвитку різних напрямів танцю перед початком розучування;
- прослуховування музики до розучуваного танцю;
- чітка хореографічна драматургія;

- аналіз і самоаналіз інтерпретацій хореографічних творів;
- накопичення глядацьких еталонів [24].

Вплив танцювального мистецтва на естетичне виховання дітей шкільного віку та формування їх естетичних еталонів обумовлений основними завданнями *хореографічного мистецтва*:

- дати дітям уявлення про загальні закономірності віддзеркалення дійсності в хореографічному мистецтві, форм і ліній рухів, що конкретно виражаються в зв'язку з життєвим вмістом, сенсом, відчуттям і настроєм музики. Знаючи загальне, діти самі зможуть розібратися в тому танцювальному матеріалі, який може зустрітися в їх життєвій практиці;

- забезпечити емоційне розвантаження учнів, виховати культуру емоцій;

- забезпечити формування і збереження правильної постави дитини, зміцнення м'язового корсета засобами народно-сценічної хореографії, виховати культуру руху;

- збільшити період рухової активності у навчальному процесі, розвинути потребу рухової активності як основи здорового способу життя [24].

Всі чинники естетичного виховання органічно взаємодіють між собою.

Найголовнішим і першочерговим для організації означеної роботи відіграє особистість організатора, ідейного лідера, сильної творчої особистості – *художнього керівника*, який визначатиме ідейно-естетичне спрямування всього мистецького життя колективу.

Керівник дитячого хореографічного колективу (студії, гуртка) – це вихователь і організатор, який займається не тільки розвитком хореографічних навичок і вмій, але й формує і виховує особистість дитини до життя в сучасному суспільстві. Кожна дитина, що займається хореографічною діяльністю повинна мати можливість гармонійно розвиватися. Щоб здійснювати такий розвиток, керівник, педагог-хореограф повинен володіти певним художнім смаком, виховуючи дітей на прикладах високохудожніх зразків хореографії, знати методіку постановочної роботи, володіти композиційною побудовою, володіти різноманітною різножанровою хореографічною лексикою, бути музично грамотним, мати елементарні знання в галузі педагогіки, психології, медицини, анатомії, історії хореографії, живопису, літератури і т.д. [8].

Для успішної роботи керівник дитячого хореографічного колективу повинен бути компетентним в особливостях кожного віку. Уміло, згідно з віковими особливостями, розподіляти фізичне навантаження, адже без цього неможливо сформувати репертуар і скласти план виховної роботи.

Організація художньої діяльності забезпечується добром методичних прийомів. Основні з них:

Особистий показ є основним методом навчання на уроках хореографії. Викладач, повернувшись спиною до учнів, показує рух або комбінацію

цілком під музику. Потім керівник показує окремі деталі, елементи руху, поки учні не засвоять навчальний матеріал повністю.

Відео-метод може застосовуватися для самостійної роботи учнів. Безпомилкове відтворення вивченого – головна вимога й основний критерій ефективності хореографічного навчання.

Словесний метод – це уміння користуватись словом. Методичні прийоми і зразок не можуть існувати без словесних пояснень, вказівок. Психологічна сила впливу слова та інтонація, з якою воно сказане, відкривають перед керівником великі можливості у спілкуванні з учнями.

Умілий *добір музичного матеріалу* для вправ, етюдів, ігор, комбінацій, танців з перших уроків несе в собі зародки тих емоцій, які діти проявлять у майбутніх танцях.

Пізнавальні ігри так само є методом засвоєння рухів і комбінацій, вони використовуються в роботі з дітьми молодшої та середньої вікової категорії. Образне пояснення педагога і творча імпровізація дітей під час гри допоможе успішно засвоїти новий матеріал.

Балетмейстер у хореографічному мистецтві – це творець, який складає новий твір, і тому від нього вимагаються: висока культура, знання музики, історичного, народного і сучасного танцю, знання законів сцени, драматургії, світла, костюмів, декорацій. Знання балетмейстера повинні бути енциклопедичними [48, с. 88].

При створенні дитячого танцю необхідно провести підготовчу роботу, яка дозволить поступово, поетапно, дотримуючись технології процесу створення твору, успішно втілити задум танцю в хореографічний твір. Робота над дитячим хореографічним твором містить у собі декілька етапів:

1. Вибір теми, музичного матеріалу, визначення стилю твору, його жанру, хореографічної мови.

2. Керівник знайомить учасників колективу зі своїми планами на майбутню постановку, розповідає про свій задум, обговорює з колективом характери героїв, їхні дії в танці, ескізи майбутніх костюмів і багато іншого.

3. Визначивши основні моменти змісту танцю, керівник-балетмейстер будує композиційний план – розгорнутий хореографічний сценарій танцю з режисерської розробкою сюжету, де ретельно продумуються всі складові композиційного плану: сюжет, хореографічна лексика, малюнок танцю, костюми і декорації, освітлення і бутафорія і т. д.

4. Керівник здійснює вибір виконавців до задуманої постановки, при цьому необхідно визначити два склади виконавців: основний і запасний.

5. Склавши хореографічну лексику, керівник приступає до практичного втілення свого задуму, тобто до розведення танцю.

6. Після закінчення розводки танцю керівник приступає до його відпрацювання. Паралельно з репетиціями здійснюється створення костюмів і декорацій.

7. Закінчивши відпрацювання танцю, керівник випускає новий хореографічний твір у концертну діяльність колективу на суд глядача [49].

Відтак, керівник дитячого хореографічного колективу повинен володіти елементарними знаннями в галузі інших мистецтв і наук задля грамотного і правильного контролю фізичного розвитку дітей, не шкодячи здоров'ю, враховувати вікові особливості дітей для створення художнього твору, бути цікавою, яскравою, освіченою людиною.

Таким чином, позитивний вплив хореографічного мистецтва на емоційний стан та естетичну культуру учнів сприяє тому, що вихованці: знають, що будь-який танцювальний рух виконується в суворій відповідності з темпом, ритмом і характером музики; можуть визначити розмір незнайомого музичного твору і передати його ритмічний малюнок; уміють розпізнати і передати рухом характер музики «сумний, веселий, урочистий тощо»; отримують задоволення від занять танцювальним мистецтвом.

2.2. Аналіз змісту хореографічної діяльності у формуванні естетичної культури у дітей шкільного віку

Естетично-культурний, емоційно-почуттєвий, активно-творчий розвиток учнів шкільного віку лише тоді буде ефективним, коли в них з'явиться бажання навчатися танцювальному мистецтву. Тому важливим компонентом у формування естетичної культури вихованців виступає їх мотивація до хореографічної діяльності [45].

Змістова наповненість хореографічних занять залежить від типу танцювального заняття, яке визначається конкретними педагогічними завданнями. *Хореографічні заняття класифікують на три групи:*

Перша група зосереджує типи занять, в основі класифікації яких – поєднання різних видів хореографічного мистецтва, тобто використання навчального змісту окремих видів хореографії або сукупності певних видів. Перший тип – «*домінантне заняття*», в якому домінує, переважає один із видів хореографічного мистецтва і яке зазвичай вміщує вправи класичного екзерсису або образно-ігрові. До нього і залучають дітей. Наприклад, хореографічне домінантне заняття з навчання дітей образно-ігрових рухів і танців.

Другий тип хореографічних занять за цією класифікацією – «*комплексне заняття*». У ньому планується залучати дітей до комплексу змістових ліній програми, тобто видів хореографічного мистецтва. Залежно від віку дітей у занятті використовують комплекс засобів: елементи класичної системи танцю, українські народні танці, танці народів світу, бальні та ін. В означених типах занять за точку відліку взято засоби хореографії, тобто зміст самого мистецтва, проте не береться до уваги життєво значущий для дитини, відповідний його віку контекст у вигляді таких орієнтирів, як ігрові, образні, тематичні, сюжетні.

Друга група – інтегровані хореографічні заняття. У них також ставляться завдання як на ознайомлення дітей із новим матеріалом, так і на розумування, закріплення, повторення і творче удосконалення. Але завдяки життєвому і широкому художньому змісту зростає виховний, загальнорозвивальний аспект заняття [13]. Перший тип у цій групі – *«інтегроване домінантно-ігрове заняття»* та *«інтегроване комплексно-ігрове заняття»*.

Другий тип занять у цій групі – *«інтегроване домінантно-тематичне»* та *«інтегроване комплексно-тематичне»*. В основі – хореографія однієї змістової лінії і актуальна, пізнавальна, приваблива для дітей тема. Темати можуть бути: пори року, навіть реальні погодні умови; природа і природні явища у різних проявах; світ диких і свійських тварин; загальноосвітня школа; балетна школа; дитячий театр; театр опери і балету; балетний спектакль; етика стосунків між людьми тощо.

Третій тип занять із цієї групи – *«інтегроване сюжетно-домінантне»* та *«інтегроване сюжетно-комплексне»*. В його основі: літературні джерела – казкові, фантастичні сюжети, легенди, міфи, оповідання; національні джерела – сюжети українських легенд, переказів, казок тощо; мультиплікаційні джерела – сюжети відомих мультфільмів; театральні джерела – сюжети казкових балетів і дитячих опер («Лускунчик», «Снігова королева», «Дванадцять місяців», «Зима і Весна» та ін.); вигадані сюжети на теми дитячого життя (наприклад, «мандрівний сюжет», «на гостини», «у магазині іграшок») тощо [28].

Третю групу занять ми визначаємо на основі мети і виняткових провідних завдань, які властиві хореографічній діяльності, поєднують творчі, організаційні, підсумкові аспекти. Такі заняття доцільні в усіх вікових групах, на усіх сходинках навчання. Це такі типи занять: «заняття-постановка», «заняття-тренінг», «заняття-презентація», «самостійно-творче заняття «Після дії».

«Заняття-постановка» присвячується, головним чином, завданням постановки танцю. Тобто це заняття на ознайомлення із новим матеріалом, формування початкових умінь, але важливою його ознакою стає розгортання творчого процесу постановки танцю педагогом за участю дітей. Дорослий коментує і пояснює свої дії, обґрунтовує зміну фігур музичними змінами, звертається до дітей із запитаннями, активізує їх до прояву елементарної творчо-постановочної ініціативи. Отже, танець не подається у готовому вигляді, а народжується на основі музики, за задумом педагога і у співтворчості з дітьми. Діти стають співучасниками народження танцювальної постановки. Тривалість такого заняття може бути меншою, ніж зазвичай, що залежить від самопочуття і працездатності дітей [16].

«Заняття-тренінг» ми тлумачимо як заняття на повторення і закріплення навичок виконання хореографічного репертуару. Слово «тренінг» у прямому розумінні треба тлумачити як «спеціальний

тренувальний режим», але – відповідно до дитячого віку, а не як виснажливу репетицію.

«Заняття-презентація» є підсумковим заняттям, властивим для хореографічної діяльності аматорів і професіоналів та відомим здебільшого під назвою відкрите заняття. Це заняття на узагальнення дитячого досвіду хореографічної діяльності.

«Самостійно-творче заняття «Після дії» тлумачимо як заняття на вільне і творче оперування дитиною набутим досвідом, як таке, що відбувається після святкових виступів, дня танцю, балу тощо. Вважаємо їх корисними для розвитку самостійності дитини загалом, для реалізації гедоністичної функції танцювальної діяльності. Діти на такому занятті можуть замінити одне одного, набуваючи привабливого досвіду.

Іншою ефективною формою хореографічної діяльності є *позакласна робота гуртків при шкільних навчальних закладах та студійна гурткова робота в закладах позашкільної освіти*. Принципи і методи танцювальної підготовки дітей шкільного віку в позакласних та позашкільних гуртках відповідають однаковим цілям і завданням, зміст хореографічної діяльності будується на вивченні класичних, народних, побутових-бальних танців, а також ритмічних і пластичних вправ [22].

Однак аналіз практичного досвіду та спостереження на уроках хореографії в загальноосвітніх середніх закладах виявили, що серед усього різноманіття танцювальних видів учнів шкільного віку здебільшого зацікавлюють сучасні танцювальні стилі.

Формування в дітей шкільного віку естетичної культури, позитивного ставлення до хореографії, оціночних суджень, смаків, накопичення естетичних образів залежить від використання на уроках хореографії технічних засобів навчання, які можна поділити на традиційні та аудіовізуальні. До традиційних відносимо аудіомагнітофони та музичні центри. Використання оригінальної якісної музичної фонограми підвищує інтерес та творчу активність школярів у танцювальному мистецтві [20].

Для коригування здобутих вмій учнів у галузі сучасної хореографії вважаємо корисним застосовувати на заняттях аудіовізуальні засоби навчання, які стимулюють учнів до найбільш продуктивної виконавської роботи. Упровадження цієї форми роботи створює передумови для більш активного виявлення внутрішніх відчуттів та емоцій школярів, спонукає їх до продуктивної творчості, підвищує власну гідність та вчить учнів критично оцінювати власну творчу діяльність.

Використання означених форм роботи навчить дітей шкільного віку отримувати естетичну насолоду від хореографічної діяльності, формуватиме їхню самодостатність, яка є однією із складових соціалізації учнів та виступає фактором їх творчої активності та естетичної культури.

Аналіз змісту студійної гурткової роботи в закладах позашкільної освіти здійснювався на основі розгляду навчальної програми Народного

художнього колективу ансамблю танцю «Барвінок» Комунального закладу «Полтавський Палац дитячої та юнацької творчості Полтавської міської ради Полтавської області». Так, даний хореографічний колектив керується у своїй діяльності низкою законодавчих і нормативно-правових документів: Закон України «Про позашкільну освіту», Національна стратегія розвитку України на період до 2021року, Концепція сімейного виховання в системі освіти України «Щаслива родина на 2012-2021 рр.», Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді (2015 р.), Обласна Концепція виховної діяльності навчальних закладів Полтавської області на 2015-2020 р.р. та ін.

Головна увага роботи гуртка, як осередку самовизначення та самореалізації кожної особистості зосереджена на:

- визначенні форм і методів виховної роботи в колективі і їх вплив на підвищення активізації пізнавальної діяльності у процесі сприймання та відтворення хореографії через ціннісне ставлення до мистецтва;
- удосконалення виховної системи, яка ґрунтується на традиціях рідного краю та держави;
- виховання ціннісного ставлення вихованця колективу НХК «Барвінок» до соціального оточення та самого себе, національно свідомого, життєво компетентного, толерантного громадянина, патріота;
- формування навичок здорового способу життя, профілактику правопорушень та негативних соціальних явищ серед дітей та молоді;
- виховання національної свідомості та самосвідомості вихованців, збереження родинних традицій, прилучення дітей до народних традицій, звичаїв, обрядів;
- залучення батьківської громадськості до активної участі у житті колективу, організації змістовного дозвілля та суспільно – корисної праці;
- створення належних умов для особистісного зростання кожного вихованця, забезпечення якісного психолого-педагогічного супроводу;
- допомога вихованцям у пошуку життєвої орієнтації і адаптації в сучасних умовах життя;
- формування стійкої мотивації до хореографічного мистецтва (див. Додаток А).

Програма розрахована на навчання за трьома рівнями:

- *початковий*, загально-розвиваючого спрямування, направлений на виявлення творчих здібностей дітей, розвитку їх інтересу до хореографічного мистецтва, передбачає навчити вихованців відчувати музику та ритм. Програма розрахована на два роки навчання. В кінці другого року вихованці складають іспит.

- *основний*, направлений на розвиток стійких інтересів дітей, дає їм додаткову освіту, задовольняє потреби у життєвій орієнтації. Вихованці вивчають класичний екзерсис, основи народно-сценічного танцю. Завдання

педагога - створити кожній дитині всі умови для найбільш повного розкриття і реалізації здібностей.

- *вищий*, який передбачає створення умов для отримання вихованцями кваліфікаційних вимог набуття професії та спрямований на розвиток моральних, інтелектуальних, комунікативних, творчих, фізичних, соціальних якостей особистості, що прагне до саморозвитку та самоосвіти. Програма розрахована на 1 рік навчання (див. Додаток Б).

Так, навчання у дитячому хореографічному колективі є одним з найбільш дійових факторів розвитку і виховання творчої особистості дітей шкільного віку, формування їх хореографічних здібностей та естетичної культури.

Ще одним важливим аспектом входження дитини до світу прекрасного й засобом художньо-естетичного розвитку є використання *неакадемічних форм спілкування*: бесіди, відвідування концертів, вистав тощо.

Для реалізації означеної форми роботи пропонуємо організувати й проводити фестивалі танців між учнями. Означена форма роботи стимулюватиме дітей до більш продуктивної праці, що у свою чергу сприятиме вдосконаленню та естетичній насиченості їхніх рухів, накопиченню художньо-танцювальних вражень, осмисленню власних хореографічних можливостей, а також розвитку власної творчості учнів [51].

Отже, процес формування естетичної культури дітей шкільного віку у процесі хореографічної діяльності та мотивації до естетичного втілення тілесних проявів буде ефективним, якщо реалізовуватиметься за такими напрямками: відповідність хореографічної діяльності естетичним інтересам дітей та врахування їхніх вікових особливостей, наповнення змісту хореографічної діяльності сучасними формами танцювального мистецтва, використання аудіовізуальних та технічних засобів навчання, ознайомлення учнів з творчістю видатних митців хореографії, спільний перегляд танцювальних відеоматеріалів з наступним обговоренням їх змісту [2].

2.3. Педагогічні умови успішної організації процесу формування естетичної культури дітей шкільного віку засобами хореографічного мистецтва

Методична система формування естетичної культури дітей шкільного віку засобами хореографічного мистецтва в освітніх закладах різного рівня та підпорядкування реалізується за певних умов які необхідно обґрунтувати.

Підставою для визначення педагогічних умов формування естетичної культури учнів слугували праці К. Бабанського, Л. Кондрашової, І. Лернера, В. Манько, В. Сластеніна, М. Фіцули та ін.

У філософському енциклопедичному словнику зазначено, що «умова – філософська категорія, в якій відображаються універсальні відношення до тих

факторів, завдяки яким вона виникає та існує. Наявність відповідних умов для властивості речей переходять з можливості в дійсність» [47, с. 482].

Найчастіше умови розглядаються як щось зовнішнє для явища, на відміну від більш широкого поняття «причина», що включає в себе як зовнішні, так і внутрішні чинники.

У педагогіці поняття «педагогічні умови» є категорією, яку науковці визначають як сукупність об'єктивних можливостей змісту освіти, методів, організаційних форм його здійснення, що забезпечують успішність досягнення поставленої задачі; як фактор забезпечення успішної підготовки майбутніх учителів [4]; як система певних форм, методів, матеріальних умов, реальних ситуацій, які об'єктивно склалися чи суб'єктивно створені, необхідні для досягнення конкретної педагогічної мети [38]; взаємозв'язана сукупність внутрішніх та зовнішніх параметрів функціонування, що забезпечують високу результативність навчального процесу і відповідають психолого-педагогічним критеріям оптимальності [29].

При цьому *педагогічні умови* – взаємопов'язані елементи цілісної системи, що об'єктивно склалися чи суб'єктивно створені, які сприяють досягненню педагогічної мети і розв'язанню завдань та охоплюють середовище, обставини педагогічного процесу, діяльність суб'єктів, зміст навчання, форми, методи та технології навчально-виховної взаємодії.

Визначаючи педагогічні умови формування естетичної культури дітей шкільного віку засобами хореографічного мистецтва, ми враховували найбільш оптимальні, які зумовлені особливістю їхньої художньо-танцювальної діяльності і забезпечують формування та розвиток інтелектуальної, емоційно-почуттєвої, творчо-дієвої сфери особистості учня. З цієї позиції до *педагогічних умов ефективності процесу формування естетичної культури дітей шкільного віку у процесі хореографічної діяльності* відносимо:

- організація хореографічної діяльності учнів шкільного віку на гуманістичних засадах;
- творення культурно-естетичного середовища у освітньому закладі;
- формування у вихованців естетичного ставлення до хореографічної діяльності та мотивації на втілення тілесних проявів;
- спрямування змісту хореографічної діяльності на формування найважливіших складових естетичного розвитку дітей;
- використання методів стимулювання імпровізаційної активності учнів у процесі хореографічної діяльності;
- орієнтація навчально-виховного процесу на набуття учнями естетичного досвіду з метою подальшої трансляції у художньо-хореографічну діяльність;
- формування у вихованців потреби до естетичної самоосвіти.

Вплив педагогічних умов формування естетичної культури дітей шкільного віку засобами хореографічного мистецтва опосередковується

внутрішніми, психологічними умовами здійснення цього процесу. І тут багато залежить від мотивації й готовності керівника-хореографа до організації естетико-хореографічної творчої діяльності, оскільки без усвідомлення усіма суб'єктами навчально-виховного процесу переваг такої форми її здійснення, без спрямованості на її проведення унеможливується досягнення значущих результатів у формуванні естетичної культури учнів.

Перша педагогічна умова формування естетичної культури дітей шкільного віку у процесі хореографічної діяльності – *організація хореографічної діяльності учнів шкільного віку на гуманістичних засадах* – здійснюється через вивчення елементів та вправ, посилення для кожного школяра, участь кожного учня в танцювальних постановках, створення ним власного творчого продукту та демонстрації його у хореографічній постановці [17].

Слід наповнювати зміст хореографічної діяльності елементами, котрі відповідають фізичним можливостям дітей. До таких відносимо:

1. Елементарні та спрощені рухи класичного танцю. Їх засвоєння буде ефективним при умові включення до танцювально-асоціативних ігор.

2. Елементарні рухи народного танцю. Пропонуємо з першого класу вивчати не лише рухи українського та російського танців, а й найпростіші елементи білоруського, молдавського, естонського, грузинського танців.

3. Елементарні рухи сучасного танцю. Враховуючи потреби молодших школярів, важливо вводити у навчально-виховний процес з хореографії елементи популярних естрадних стилів, опанування якими здійснюватиметься при застосуванні імітаційно-ігрових комбінацій [11].

Таким чином, формування естетичної культури у процесі хореографічної діяльності на гуманістичних засадах буде успішним, якщо ґрунтуватиметься на таких положеннях: врахування фізичних, психологічних особливостей учнів та нерівності їх спеціальних танцювальних здібностей, визнання кожного школяра особистістю, апріорне визнання талановитості всіх дітей, здійснення постановочної роботи на засадах врахування індивідуальних психофізичних якостей особистості.

Визначення другої умови формування естетичної культури дітей шкільного віку у процесі хореографічної діяльності – *створення культурно-естетичного середовища у освітньому закладі* – ґрунтується на провідних положеннях про те, що середовище має вирішальний вплив на формування і розвиток особистості; під впливом діяльності людини воно перетворюється, і в процесі цих перетворень змінюється сама людини.

Аналізуючи освітнє середовище, науковці відзначають його важливим фактором формування і розвитку особистості, що залежить від типу освітнього середовища. Відіграючи стимулюючу, підтримуючу, формуючу і розвивальну роль.

Таким чином, підсистемою освітнього середовища є культурно-естетичне середовище. Необхідність забезпечення його у будь-якому

навчальному закладі зумовлюється тим, що «багато залежить від загального порядку у закладі, ... духу закладу, але цей дух живе не у стінах, не на папері, а в характері більшості вихователів, і звідти вже переходить у характер вихованців».

Третя педагогічна умова – *формування у вихованців естетичного ставлення до хореографічної діяльності та мотивації на втілення тілесних проявів* забезпечується за допомогою таких вихідних положень:

- використання ігрових форм та методів впродовж всього навчально-виховного процесу з хореографічної діяльності;
- врахування вікових, індивідуальних та статевих особливостей учнів;
- впровадження у зміст хореографічної діяльності різних видів танцювального мистецтва;
- застосування на уроках хореографії сучасних аудіовізуальних технічних засобів навчання [8].

Отже, наповнення змісту навчально-виховного процесу з хореографії відповідними спонукальними до танцювальної діяльності формами та методами забезпечить розвиток мотиваційної сфери учнів. Нині заняття хореографічним мистецтвом учнів здебільшого зацікавлюють сучасні танцювальні стилі [30].

Так, процес формування естетичної культури учнів шкільного віку у процесі хореографічної діяльності і мотивації на естетичне втілення тілесних проявів буде ефективним, якщо реалізовуватиметься за такими напрямками: відповідність хореографічної діяльності художнім інтересам дітей та врахування їх вікових особливостей, наповнення змісту хореографічної діяльності сучасними формами танцювального мистецтва, використання аудіовізуальних та технічних засобів навчання, ознайомлення учнів з творчістю видатних митців хореографії, спільний перегляд танцювальних відеоматеріалів з наступним обговоренням їх змісту [9].

Наступною педагогічною умовою є – *спрямування змісту хореографічної діяльності на формування найважливіших складових естетичного розвитку дітей*. Розвиваючи проблему естетичної культури особистості, сучасні вчені підкреслюють, що ефективність цього процесу залежить від розвитку її емоційного світу, безмежної фантазії, уваги, а також від формування системи естетичних знань та вмій. Успішне вирішення означеного питання можливе в процесі хореографічної діяльності.

Впровадження у процес хореографічної діяльності форм естетико-виховної роботи, спрямованих на реалізацію психофізичних проявів дітей. Зміст хореографічної діяльності, у процесі якої відбувається естетичний розвиток особистості дитини, повинен спрямовуватися на формування її естетичної сфери.

Ще однією досить важливою педагогічною умовою є *використання методів стимулювання імпровізаційної активності учнів у процесі хореографічної діяльності*. Одне з основних місць в естетичному вихованні

учнів шкільного віку належить методу дидактичної гри. На доцільності використання ігрового дидактичного методу у навчально-виховному процесі з хореографії у дошкільних закладах та позакласній роботі школи наголошено в наукових і методичних роботах В. Верховинця, О. Горшкової, О. Мартиненко, А. Шевчук та інших. Педагоги-хореографи пропонували використовувати методи гри для підвищення рівня зацікавленого ставлення до мистецтва хореографії.

Наступна педагогічна умова – *орієнтація навчально-виховного процесу на набуття учнями естетичного досвіду з метою подальшої трансляції у художньо-хореографічну діяльність* – ґрунтується на виявленні специфічних рис естетичного досвіду, що забезпечує внутрішнє спонукання особистості до сприймання краси в природі, праці, мистецтві, організації власної діяльності з урахуванням естетичних вимог.

Поняття «естетичний досвід» обґрунтовується у контексті категорії естетичного (грец. *aisthetikos* – чуттєво сприйнятливий) – метакатегорії естетики, за допомогою якої позначається її предмет і виражається сутнісна спорідненість і системна єдність всіх естетичних категорій. Найчастіше під естетичним розуміється та сфера суб'єкт-об'єктних відносин, в якій сприйняття об'єкта або уявлення про нього супроводжується безкорисливим, незацікавленим задоволенням.

Останньою важливою умовою, що забезпечує ефективність процесу формування естетичної культури учнів шкільного віку засобами хореографії, є *формування у вихованців потреби до естетичної самоосвіти*. Підґрунтям цієї умови є твердження А. Дістервега: «Учитель лише до того часу здатний по-справжньому виховувати й творити, поки сам працює над своїм власним вихованням і освітою» [19].

Головними принципами самоосвіти, на думку багатьох учених (А. Соловйова, В. Сухомлинський, Л. Рувинський та ін.), є свідомість, активність і цілеспрямованість. Таким чином, самоосвіту науковці розглядають у вузькому значенні як самонавчання, у широкому – як «творення себе», «самобудування».

Естетична самоосвітня діяльність дітей шкільного віку є сукупністю декількох естетичних складових:

- самоестетична самооцінка – вміння оцінювати свої естетико-танцювальні можливості;
- естетичний самооблік – вміння враховувати наявність своїх особистісних і хореографічних якостей;
- естетичне самовизначення – ціннісно-визначене духовне ставлення до соціально-культурних та мистецьких надбань людства, усвідомлювати свої естетичні інтереси;
- естетична самоорганізація – вміння знайти джерело пізнання й адекватні своїм можливостям форми естетичної самоосвіти, планувати, організовувати хореографічну діяльність;

- естетична самореалізація – реалізація вихованцями своїх можливостей;
- естетичний саморозвиток – результат естетичної самоосвіти [43].

Отже, результатом самоосвітньої естетичної діяльності дітей шкільного віку засобами хореографічного мистецтва є їх естетичний саморозвиток – процес, який «охоплює всі сфери особистості: мотиви (потреби) й інтелектуальну, і емоційну, і вольову.

Таким чином, естетична якість соціального й просторово-предметного оточення, що утворює культурно-естетичне середовище, позитивно впливає на формування у дітей шкільного віку естетичної культури під час занять хореографічним мистецтвом, та їхнє особистісне становлення, сприяє підвищенню ефективності навчально-виховного процесу.

ВИСНОВКИ

У навчально-методичному посібнику схарактеризовано понятійно-термінологічний апарат дослідження на основі вітчизняних і зарубіжних педагогічних досліджень з питань формування естетичної культури. Бібліографічний аналіз літератури з проблеми дослідження дозволив визначити, що естетична культура розкривається через органічний взаємозв'язок «культура – особистість – естетика» як результат культуротворчої діяльності суспільства і людини, де особистість діє, мислить і відчуває в умовах певного культурного оточення та формується під впливом культурного середовища, в якому можна повноцінно існувати, розвиватись і творити. Естетична культура особистості характеризується розвиненістю естетичної свідомості, освіченістю у сфері культури; ступенем освоєння естетичних дій з предметами і явищами культури; здатністю до естетичної творчості у процесі естетичної діяльності

На основі філософсько-естетичних поглядів визначено, що естетична культура характеризує культурне життя дитини, виходячи із імперативів краси, і виявляється в системі соціальних і індивідуальних цінностей; є компонентом матеріальної, духовної і художньої культур; особливим модусом духовності, який забезпечує прогресивне, духовне, сповнене буття особистості; культурною діалогом, а не монологом, який орієнтований на теперішнє і майбутнє, на самоцінність людини як унікальної особистості. Естетична культура не є природною, а виховується упродовж усього життя людини (особистості), у процесі праці, сприймання, роздумів та пізнання навколишньої дійсності.

Аналіз філософської, культурологічної, психологічної та педагогічної літератури дав змогу виявити, що естетична культура особистості є інтегративною якістю, яка характеризує її здатність естетично сприймати дійсність і мистецтво, давати їм естетичну оцінку, адекватне ставлення до гармонії, досконалості, до ідеалу прекрасного, участь у перетворенні навколишнього світу за законами краси. Розвинена естетична культура забезпечує особистості свободу прояву всіх задатків та розвинених на їх основі здібностей і талантів у вільній діяльності й життєдіяльності. Естетична культура особистості визначається розвиненістю основних форм естетичної свідомості, реалізуючись у процесі сприйняття своєрідністю у кожному естетичному об'єкті (почуття, смак, судження, оцінки, потреби, ідеали) відносно краси і виразності предметів, їх міри; загальною освіченістю відносно культурної сфери; ступенем освоєння адекватних естетичних дій з предметами і явищами культури творчого, діалогічного характеру; здатністю до естетичної творчості у процесі естетичної діяльності, яка включає естетико-перцептивний, естетико-оціночний та художньо-естетичний види діяльності.

Здійснено аналіз проблеми становлення естетичної культури у розрізі сучасних наукових досліджень. Відтак, концептуальними засадами формування естетичної культури дітей шкільного віку засобами хореографічного мистецтва є низка нормативних державних документів, у яких визначено основну мету та завдання естетичного виховання учнівської молоді. Організація хореографічної діяльності школярів з метою формування естетичної культури буде успішною, якщо ґрунтуватиметься на таких умовах: формування мотиваційної сфери дітей, розвиток усвідомленого ставлення до мети діяльності та створення сприятливої атмосфери оволодіння різноманітними руховими діями як складовими елементами змісту танцю.

Визначено роль хореографічної діяльності в системі формування естетичної культури дітей шкільного віку. Так, ознайомлюючи дітей шкільного віку з естетичним світом хореографічного мистецтва, педагог розв'язує наступні завдання: виховання гуманістичних якостей, естетичних поглядів та смаків, любові до танцю і усього прекрасного, вироблення умінь примножувати культурно-мистецьке надбання суспільства; утвердження здорового способу життя, повноцінного фізичного розвитку особистості, гармонії тіла і духа; формування гармонійно розвиненої, духовно збагаченої особистості; розширення загального кругозору дитини; формування інтересів до хореографічного мистецтва, виявлення і розвиток творчих здібностей та нахилів; виховання любові до праці та самовдосконалення.

Розкрито сучасний стан та особливості формування естетичної культури в шкільному віці у процесі хореографічної діяльності. Здійснений аналіз навчальних програм та навчально-методичних матеріалів з хореографічних дисциплін для загальноосвітніх та позашкільних закладів дав змогу зробити висновок, що на межі двох тисячоліть з'явилася низка державних та авторських програм, розрахованих на різні типи дитячих хореографічних колективів, котрі містять комплекс дисциплін, з-поміж яких: класичний, народний, спортивний, сучасний, бальний танці, джаз-модерн та джазові танці. Схарактеризовано систему принципів, втілення яких сприятиме ефективному формуванню естетичної культури учнів в процесі хореографічної діяльності: принцип пізнавальної активності, принцип поетапності, принцип циклічності, принцип інтеграції, принцип художнього виконання.

Висвітлено основні методичні прийоми формування естетичної культури учнів хореографічної діяльності: особистий показ, відео-метод, словесний метод, добір музичного матеріалу для вправ, етюдів, ігор, комбінацій, пізнавальні ігри та ін. Схарактеризовано типи хореографічних занять: «домінантне заняття», «комплексне заняття», «інтегроване домінантно-ігрове заняття», «інтегроване комплексно-ігрове заняття», «інтегроване домінантно-тематичне», «інтегроване комплексно-тематичне», «інтегроване сюжетно-домінантне», «інтегроване сюжетно-комплексне», «заняття-постановка», «заняття-тренінг», «заняття-презентація», позакласна

робота гуртків при шкільних навчальних закладах та студійна гурткова робота в закладах позашкільної освіти.

Обґрунтовано ефективність педагогічних умов формування естетичної культури у шкільному віці в процесі хореографічної діяльності. На основі узагальнення наукових підходів визначено та теоретично обґрунтовано педагогічні умови формування естетичної культури дітей шкільного віку засобами хореографічного мистецтва, до яких належить: організація хореографічної діяльності учнів шкільного віку на гуманістичних засадах; творення культурно-естетичного середовища у освітньому закладі; формування у вихованців естетичного ставлення до хореографічної діяльності та мотивації на втілення тілесних проявів; спрямування змісту хореографічної діяльності на формування найважливіших складових естетичного розвитку дітей; використання методів стимулювання імпровізаційної активності учнів у процесі хореографічної діяльності; орієнтація навчально-виховного процесу на набуття учнями естетичного досвіду з метою подальшої трансляції у художньо-хореографічну діяльність; формування у вихованців потреби до естетичної самоосвіти. Таким чином, означені педагогічні умови сприятимуть цілісному процесу формування естетичної культури школярів у процесі танцювальної діяльності, що спрямоване на розвиток їх мотиваційної, емоційно-почуттєвої, когнітивної, психофізичної сфер та стимулювання творчої активності особистості дитини засобами хореографічного мистецтва.

Виконане дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми. Подальшого вивчення потребують проблеми становлення естетичної культури у розрізі сучасних наукових досліджень та організація хореографічної діяльності дітей у шкільних навчальних закладах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андреев В. И. Педагогика творческого саморазвития: инновационный курс / Владимир Иванович Андреев. – Казань : КГУ, 1996. – 567 с.
2. Андрушко І. Методика роботи в хореографічних класах початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладах / І. Андрушко. – Хмельницький: б/в, 2014. – 43 с.
3. Артемова Е. С. Некоторые теоретические и практические проблемы эстетического воспитания / Е. С. Артемова // Вопросы философии. – 2008. – № 4 – С. 63 – 67.
4. Бабанский Ю. К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса : метод. основы / Юрий Константинович Бабанский. – М. : Просвещение, 1992. – 192 с.
5. Балян А. А. Основы, категории и принципы эстетического воспитания: автореф. дис. на соискание учен. степени докт. пед. наук: спец. 13.00.08 – теория и методика профессионального образования / А. А. Балян. – Тбилиси, 1971. – 57 с.
6. Барабанщиков А. В. Проблемы педагогической культуры преподавателей вузов (К вопросу о сущности педагогической культуры) / А. В. Барабанщиков // Советская педагогика. – 1991. – №5. – С. 71-77.
7. Барышникова Т. Азбука хореографии / Татьяна Барышникова. – М. : Рольф, 2011. – 272 с.
8. Березова Г. А. Классический танец в детских хореографических коллективах / Г. А. Березова. – К. : Муз. Україна, 1999. – 259 с.
9. Боголюбская М. С. Музыкально-хореографическое искусство в системе эстетического и нравственного воспитания : учеб.-метод. пособие для клуб. работников / Боголюбская Марианна Сергеевна. – М. : ВНИЦНТИКПР, 1996. – 92 с.
10. Большая Советская Энциклопедия [в 30 т.]. – Т. 28 : Франкфурт – Чага / гл. ред. А. М. Прохоров. – М. : «Советская Энциклопедия», 1978. – изд. 3-е. – 616 с.
11. Бондаренко Л. А. Ритміка і танець у 1–4 класах загальноосвітньої школи / Бондаренко Людмила Анатольевна. – К. : Муз. Україна, 2002. – 158 с.
12. Бутенко В. Г. Естетичний світогляд та його структура / В.Г. Бутенко // Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології : зб. наук. праць / Херсонський нац. техн. ун-ту. – Херсон, 2009. – Вип.1. – С. 267-271.
13. Верховинець В. М. Теорія українського народного танцю / В. М. Верховинець. – 5-е вид. – К. : Муз. Україна, 1990. – 150 с.
14. Волкова Н. П. Педагогіка : підручник / Н. П. Волкова. – К. : Академія, 2001. – С. 567 – 576 .
15. Гавриловець К. В. Етично-естетичне виховання школярів / К. В. Гавриловець. – М. : Освіта, 2006. – С. 11- 21.

16. Голдрич О. С. Хореографія / О. С. Голдрич. – Л. : Край, 2003. – 246 с.
17. Горшкова Е. В. Обучение языку движений как средство формирования у дошкольников музыкально-двигательного творчества : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика» / Горшкова Е. В. – М., 1989. – 16 с.
18. Государева О. В. Эстетическая культура как экзистенциальная потенция личности : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филос. наук : спец. 09.00.11 «Социальная философия» / О. В. Государева. – Самара, 2005. – 34 с.
19. Дементьева Л. Е. Формирование эстетической культуры будущего учителя : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Теория и история педагогики» / Л. Е. Дементьева. – М., 2006. – 24 с.
20. Джола Д. М. Теорія і методика естетичного виховання школярів : навч.-метод. посіб. / Д. М. Джола. – К. : ІЗМН, 2008. – 392 с.
21. Камін В. О. Народно-сценічний танець: груповий розподіл вправ біля станка. навч. посібник / В. О. Камін. – К. : ДАКККіМ, 2008. – 151 с.
22. Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах та Комплексна програма художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах // Директор школи. – 2005. – № 4. – С. 2–31.
23. Кременцова О. В. Из опыта эстетического образования и воспитания будущих учителей / О. В. Кременцова // Советская педагогика. – 1995. – № 3. – С.57-65.
24. Кречетова П. Г. Естетичне виховання дітей молодшого шкільного віку засобами народної хореографії / Поліна Григорівна Кречетова // Струмок. Художньо-естетичний напрям. Хореографічна секція. – Вип. № 12. – Харків, 2012. – 65 с.
25. Кузьмінський А. І. Педагогіка : підручник / А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. – К. : Знання, 2003. – С. 389–407.
26. Мазепа В. И. Художественная культура и эстетическое развитие личности / [А. В. Азархин, В. П. Михаев и др.; отв. ред. В. И. Мазепа]. – К. : Наукова думка, 2009. – 296 с.
27. Мамонтов Я. А. Сучасні проблеми педагогічної творчості. Ч. 1. Педагог як митець / Я. А. Мамонтов. – Харків, 2002. – 80 с.
28. Мануйлов Б. Б. Развитие нравственных и эстетических ценностей личности ребенка в процессе хореографического творчества : автореф. дис. канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «Теория, методика и организация социально-культурной деятельности» / Мануйлов Б. Б. – М., 2001. – 21 с.
29. Манько В. М. Дидактичні умови формування у студентів професійно-пізнавального інтересу до спеціальних дисциплін / В. М. Манько // Соціалізація особистості : зб. наук. пр. – К. : Логос, 2000. – Вип. 2. – С. 153-161.

30. Мартыненко Е. В. Педагогические условия формирования хореографических умений детей 5 – 6 летнего возраста в дошкольных учреждениях : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Мартыненко Елена Владимировна. – Бердянск, 2005. – 246 с.
31. Масляк Н. С. Програма ансамблю танцю : програми для творчих об'єднань позашкільних і загальноосвітніх навчальних закладів. Художньо-естетичний напрям. Хореографія. Театр / Н. С. Масляк. – Суми : ТОВ Видавництво «АНТЕЙ», 2005. – 20 с.
32. Михайлова Л. М. Виховання естетичної культури старшокласників (на матеріалі творів світового мистецтва) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Л. М. Михайлова. – К., 2001. – 20 с.
33. Молодід А. Естетичне виховання в системі педагогіки життєтворчості / А. Молодід // Дефектолог. – 2010. – № 12. – С. 38–42.
34. Музыкальная энциклопедия : [в 6 т.]. – Т. 6. Хейнце – Яшугин / гл. ред. Ю. В. Келдыш. – М. : Сов. Энциклопедия, 1982. – 1008 с., ил.
35. Опанащук М. Концепція єдиної системи естетичного виховання у загальноосвітніх школах України / М. Опанащук // Мистецтво та освіта. – 1998. – № 1. – С. 2–6.
36. Петрова Г. А. Вопросы эстетической подготовки будущего учителя / Г. А. Петрова. – Казань, 1996. – 198 с.
37. Печко Л. П. Эстетическая культура личности и ее развитие // Приобщение личности к эстетической культуре в педагогическом процессе : сб. науч. труд. / [под. ред. Л. П. Печко]. – М. : АПН ССР, 1991. – С. 6-19.
38. Печко Л. П. Основные характеристики эстетико-педагогической среды школы, урока, класса // Эстетическая среда и развитие культуры личности : сб. науч. тр. / [под. ред. Л. П. Печко, Н. П. Гвоздевой]. – М.-Луганск : ИХО РАО, 2000. – С. 5-19.
39. Пирадов А. В. Эстетическая культура личности / А. В. Пирадов. – Л. : Знание, 1978. – 35 с.
40. Програма для творчих об'єднань позашкільних і загальноосвітніх навчальних закладів / Науково-методичний центр середньої освіти Міністерства освіти і науки України. – К. : ТОВ Видавництво «Антей», 2005. – 192 с.
41. Програма з хореографічного навчання дітей у підготовчих групах загальноосвітніх шкіл, шкіл мистецтв і позашкільних закладів України / [укладач А. П. Тараканова]. – К., 1993. – 24 с.
42. Рева В. Естетичне виховання школярів у процесі сприйняття музики / В. Рева // Мистецтво та освіта. – 2009. – № 1. – С. 4 – 8.
43. Сотська Г. І. Теоретичні і методичні засади формування естетичної культури майбутніх учителів образотворчого мистецтва в педагогічних університетах : дис... докт. пед. наук : 13.00.04 / Г. І. Сотська. – К., 2014. – 456 с.

44. Сотська Г. Сутність поняття «естетична культура вчителя»: теоретичний аспект / Г. Сотська // Імідж сучасного педагога. – 2013. – № 7. – С. 28-31. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/isp_2013_7_9.
45. Тараканова А. П. Танцюйте з нами : навч.-метод. посіб. для вчителів хореографії (1 – 4 кл.) і керівників хореографічних гуртків (початковий рівень) загальноосвітніх і позашкільних навчальних закладів / Тараканова А. П. – Вінниця : Нова книга, 2010. – 160 с.
46. Українська педагогіка в персоналіях : у 2 кн. : навч. посіб. / [за ред. О. В. Сухомлинської]. – К. : Либідь, 2005. – Кн. 2. – 552 с.
47. Философский энциклопедический словарь / [глав. ред. Л. Ф. Ильичёв, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалёв, В. Г. Панов]. – М. : Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.
48. Фріз П. Теорія і методика хореографічної роботи з дітьми : навч.-метод. пос. [для студ. спец. «Хореографія»] / П. Фріз. – Дрогобич : РВВ ДДПУ ім. І. Франка, 2006. – 198 с.
49. Цветкова Л. Ю. Методика викладання класичного танцю : підручник / Л. Ю. Цветкова. – 2-ге вид. – К. : Альєтерпрес, 2007. – 324 с.
50. Черникова Н. В. Формирование эстетической культуры студентов в педагогическом вузе : метод. рекомендации / Н. В. Черникова. – Минск : ИВЦ Минфина, 2010. – 38 с.
51. Шевчук А. С. Вплив українських музично-хореографічних традицій на музично-руховий розвиток старших дошкільників : дис.... канд. пед. наук: 13.00.08 / А. С. Шевчук. – К., 2002. – 252 с.
52. Шмит Ф. И. Искусство как предмет обучения / Ф. И. Шмит // Путь просвещения. – 1993. – № 1. – С.130.
53. Энциклопедия Кольера / Словари и энциклопедии на Академике. – Открытое общество, 2000. – 456 с.
54. Эстетическая культура / РАН Ин-т философии; [рук. авт. кол / Н. И. Киященко; отв. ред. И. А. Коников]. – М. : РАН, Ин-т философии, 1996. – 205 с.
55. Эстетическая культура советского человека / [Г. Ф. Сунягин [и др.]; сост. Г. А. Праздников]; под ред. М. С. Кагана. – Л. : ЛГУ, 1976. – 168 с.
56. Яновська Н. Мистецтво навчання або навчання через мистецтво / Н. Яновська // Початкова школа. – 2005. – № 9. – С. 47 – 49.